

Kısık
f25

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/ 109

Elmalele

M.HAMDİ YAZIR

SEMPOZYUMU

4-6 EYLÜL 1991

SEMPOZYUM

ANKARA - 1993

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Mesrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No - 109
Sempozyumlar-Paneller Serisi - 1

ISBN 975-389-105-9
93.06.Y.0005.109

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN TERBİYE ANLAYIŞI VE ESERLERİNE EĞİTİMCİ GÖZÜ İLE BİR BAKIŞ

Ar. Gör. Nevzat Yaşar AŞIKOĞLU

1878-1942 yılları arasında yaşamış olan Muhammed Hamdi Yazır; İslâm Hukuku, Tefsir, Felsefe ve benzeri alanlarda eser vermiş değerli bir mütefekkir ve yazardır.

Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış olan âlim, birbirinden farklı özellikleri bulunan bu iki dönemi bizzat görmüş, çeşitli dergilerde yazdığı yazılarıyla halkı aydınlatmaya ve devrin problemlerine çözüm önermeye çalışmıştır. Bu nedenle Hamdi Yazır'ın eserlerinde ortaya koyduğu düşünce biçimi, uslûbu, üzerinde durduğu temel konular o devrin anlayışını değerlendirmek bakımından önem taşımaktadır.

Biz, bu çalışmamızda esas olarak son devrin önde gelen düşünürleri arasında sayılan Muhammed Hamdi Yazır'ın eğitim ile ilgili görüş ve düşüncelerini incelemek, bunun yanında ayrıca, yazdığı eserlerini eğiticilik açısından değerlendirmek istedik. Burada şunu hemen belirtmek yerinde olur ki, çalışmamızda amacımız Muhammed Hamdi Yazır'ı bugünkü anladığımız anlamda bir eğitimci olarak takdim etmekten çok, onun eserlerinde konumuzla ilgili olarak ortaya koyduğu görüşleri incelemek ve genel olarak eğitimci gözüyle eser ve makalelerini değerlendirmek olmuştur.

Hamdi Yazır'ın eğitim ile ilgili görüşlerini açıklarken, genelde kendisinin kullandığı ve daha geniş anlam ifade eden "**Terbiye**" kavramına yer verilmiştir.

Çalışmamızı yaparken takip ettiğimiz metod, araştırma konumuz ile ilgili olarak ilk plânda yazarımızın kendi eserlerine başvurmak ve onları eğitim açısından incelemek olmuştur. Bunun yanısıra yazar hakkında bilgi veren diğer eserlere de zaman zaman müracaat ettik. Yazarımızın herkesçe bilinen tefsir ve felsefe alanlarındaki eserleri yanısıra, o devirde neşredilen "Beyanu'l-Hak", "Sebilü'r-Reşad" gibi dergilerde yayınlanmış olan makalelerini de araştırmamız çerçevesinde inceledik.

Muhammed Hamdi Yazır'ın "terbiye" ile ilgili görüşlerini incelemeye geçmeden önce onun eğitimci kişiliği üzerinde biraz durmak ve bir eğitimci olarak sürdürdüğü bazı faaliyetlerden söz etmek yerinde olur.

H. Yazır'ın Eğitimci Kişiliği Hamdi Efendi, hayatının çeşitli dönemlerinde iki yönlü eğitimi, yani hem halk eğitimini hem de örgün eğitimi bir arada yürüten bir kişi olmuştur. Bir yandan, o devirdeki örgün eğitim kurumlarından biri olan Medresetü'l-Kuzat'da müderrislik yaparken, diğer yandan da halka açık bir şekilde Beyazıd ve Şehzade Camilerinde talebelerine ders okutmuştur. Ayrıca daha sonra Medresetü'l-Vaizin'de Usul-ı Fıkıh ve Süleymaniye Medresesi'nde Mantık müderrisliği yapmıştır⁽¹⁾.

Çeşitli alanlarda yazdığı eser ve makaleler yanında sözünü ettiğimiz bu tür çalışmaları yapması onun çok yönlü eğitici kişiliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle kanaatimizce Hamdi Yazır'ı filozof, müfessir, hukukçu olduğu kadar bir halk eğitimi öncüsü olarak görmek gerekir. Çünkü o, az önce sözünü ettiğimiz cami ve medreselerdeki eğitici çalışmaları yanısıra, yazmış olduğu yazılarıyla ve özellikle "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsiri ile ilim çevreleri yanısıra topluma da dinî alanda hizmet etmiş, onları aydınlatmış ve halkın bu alandaki susuzluğunu gidermeye çalışmıştır. Özellikle yaşadığı dönemin, dinî alanda halkın anlayabileceği tarzda, Türkçe yazılmış, ciddi ve hakikate uygun yazı ve kitap varlığı çok sınırlı olan bir dönem olduğu da dikkate alınacak olursa, Hamdi Yazır'ın yaptığı bu çalışmalar ve yazdığı eserlerle makalelerin eğitici ve aydınlatıcı değeri daha iyi anlaşılır.

Bütün bunları dikkate alarak Hamdi Yazır'ı Cumhuriyet tarihinde yaygın din eğitimi alanında halka hizmet vermiş bir öncü olarak değerlendirmek mümkündür.

Hamdi Yazır'ın eğitimci kişiliği hakkında bu şekilde çok kısa bilgi verdikten sonra, onun eserlerinde yer alan eğitim ya da daha geniş anlamıyla "terbiye" konusundaki görüşlerini incelemeye geçebiliriz.

Terbiye Konusundaki Görüşleri Muhammed Hamdi Yazır "terbiye" kavramını geniş olarak "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsirinde ele almaktadır. Yazarımız tefsirinin daha başlangıcından Fatihâ süresinin ilk âyetini açıklarken "Rab" ve "terbiye" kavramları üzerinde durur ve terbiyeyi tarif ederken şunları söyler: *"Terbiye, bir şeyi kademe kademe tedric ile kemâline erıştirmektir ki, bunun eseri ıstıfâ ve*

(1) Bkz. BİLMEN, Ömer Nasuhi; Büyük Tefsir Tarihi, I, Ank. 1962, s. 608 v.d.

tekâmül olur."⁽²⁾ Bunun anlamı şudur: Terbiye, bir şeyi derece derece, yavaş yavaş, adım adım olgunluğa erdirmek saf ve mükemmel hale getirmektir. Bu, günümüz eğitim anlayışına oldukça yakın olan bir değerlendirmedir. Çünkü eğitimde esas olan doğru ve eğitici bilgilerin yavaş yavaş, eğitilen kişinin anlayabileceği tarzda ona öğretilmesidir. Aksi halde bütün bilgilerin bir anda verilmeye çalışılması olumsuz sonuçlar doğurur.

Hamdi Yazır terbiyenin, yavaş yavaş, tedrici olarak mükemmeliğe ulaşmak olduğunu belirttikten sonra âlemdeki düzenin de tedricen gerçekleştiğini söyleyerek bu mükemmelliği sağlayan yüce mürebbinin varlığına dikkat çekmektedir. Ona göre âlemdeki mükemmelliği gördükten sonra bu mükemmelliği sağlayan yüce bir kudretin varlığını görmemek mümkün değildir. Hamdi Yazır, bu konuda bazı düşünürlerin tutarsızlığına da işaret ederek şöyle der: "Pedagoji adı altında terbiye ve terbiye etfal davasından vazgeçmiyorlar ve kemâl-i tehalükle (can atarak) mürebbi olmaya çalışıyorlar, düşünmüyorlar ki, tabiat üzerinde Hakk'ın terbiyesi yoksa bütün terbiye davaları batıl olur kalır"⁽³⁾.

Hamdi Yazır sözlerinin devamında şunları söylemektedir: "*Hakk'ın rububiyeti kâmile ve onun eseri olan terbiye bulunmasaydı, âlemde ve tabiatta ne kemâlden ne tekâmülden ne de terbiyeden hiçbir eser, hiçbir hisse bulunmazdı.*"⁽⁴⁾

Hamdi Efendi, aslında insanları Allah'ın terbiye ettiğini; insanların, Allah'ın bahşettiği kadar ilme sahip olduklarını vurgular. Alâk sûresindeki "**O kalem ile yazmayı ve insana bilmediğini öğretti**"⁽⁵⁾ âyetini tefsir ederken, 'Allah'ın, insanda olmayan kuvvetleri, melekeleri, istidâdları yarattığını ve ona bilmediğini vehbî olarak öğrettiğini ifade eder. Nitekim ilk vahyi alan ümmî peygamberimiz de Allah'ın lütfu ile okuyabilmiştir. Ayrıca "Kalem ile öğretti" denilerek de ümmet okuyup yazmaya teşvik edilmiştir"⁽⁶⁾ demektedir.

Burada Allah insanları terbiye etti derken kastedilen mâna, insana iyi ya da kötü yönde kendini geliştirme kabiliyetinin verilmiş olmasıdır. Yani Allah, insana yavaş yavaş saflığa ve mükemmeliğe nasıl ulaşabileceğinin yolunu göstermiştir. Kendisine verilen bu kabiliyet ile iyi veya kötüyü seçme ise insana aittir.

(2) YAZIR, Muhammed Hamdi; Hak Dini Kur'an Dili, c. 1, s. 64 v.d.

(3) YAZIR M.H.: a.g.e., c. 1, s. 69.

(4) YAZIR, M.H.; a.g.e., c. 1, s. 70.

(5) 96 Alâk 4-5

(6) YAZIR, M.H.: a.g.e., c. 8. s. 5952 v.d.

Hamdi Yazır, Bakara sûresinin 31. âyetini tefsir ederken; ilmin, Yüce Allah'ın bir ihsanı olup, ilk eğitici ve öğreticinin de Allah'ın kendisi olduğunu vurgulamaktadır. Âyette **"Ve (Allah) Adem'e bütün isimleri öğretti"**(7) buyrulur.

Müfessirimizin açıklamalarına göre bu âyetten iki mâna çıkmaktadır. Birincisi zahîrî mânadır. Yani Allah varlıkların bütün isimlerini kendisi belirlemiş ve Adem'in ruhuna ilham etmiş, nakşetmiştir. İkincisi muh-temel mânadır. Yani Allah Adem'e, gerektiğinde varlıklara isim verecek ve onları kullanacak özel bir kabiliyet vermiştir. Hamdi Yazır'a göre bugün insanoğlunun çok çeşitli dilleri konuşabilmesinin temelinde yatan hikmetin, Hz. Adem'e isimlerin öğretilmesi olduğu söylenebilir.

Düşünürümüzün terbiye kavramını açıklarken de belirttiği gibi, öğrenmede bir tedricilik söz konusudur. Ona göre Hz. Adem isimleri birdenbire değil tedricen öğrenmiştir. İlk insan olan Hz. Adem'in isimleri tedricen öğrenmesi diğer insanların da aynı özelliğe sahip olduklarını ve öğrenmenin tedricen gerçekleştiğini göstermektedir.(8)

Bu düşüncelerden, insanoğlunun eğitilebilirlik özelliğine sahip olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Yani insan eğitim yoluyla bazı bilgileri kazanabilir, kabiliyetlerini geliştirebilir ve yeni bilgiler ortaya koyabilir. Buradan hareketle denilebilir ki, "İnsanın ancak doğşutan getirdiği özelliklere göre hayatını sürdüreceği, eğitimin onda hiçbir etki ve değişiklik oluşturamayacağı"(9) şeklindeki görüş de bir anlamda geçersiz kalmaktadır. Ancak bunu söylerken eğitimin sonsuz güç sahibi olup, her şeye muktedir olduğunu ve eğitimle insanın istenilen şekle sokulabileceğini iddia etmemek ve eğitimi de belli bir sınırı olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim bazı insanların tutum ve davranışları bütün eğitici gayretlere rağmen değiştirilememektedir. Bazı düşünüş ve davranış biçimleri köklü alışkanlıklar haline gelmiştir. Kişi ne kadar eğitilse de düzeltilemez. Kur'ân-ı Kerîm'de bununla ilgili örnekler vardır. Kendi düşündüklerinin dışında her türlü bakış açısına ve davranışa gözerini ve gönüllerini kapamış kimseler için eğitici çabalar boşunadır. Kur'ân-ı Kerîm bu tür insanları **"Sağırılar, dilsizler ve körler"**(10) olarak vasıflandırır. Bazı insanlar da gerçeği aramazlar ve düşünmezler. **"Onların kalpleri mühürlenmiştir"**(11). Özetle insanda öğrenme kabiliyeti vardır ama kendisi bu kabiliyetini köreltebilir.

(7) 2 Bakara 31.

(8) YAZIR, M.H.; a.g.e., c. 1, s. 309-310.

(9) bkz. BİLGİN, Beyza; "Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine" İslâmî İlimler Enstitüsü Der. IV Ank. 1980, s. 211.

(10) bkz. 2 Bakara 18.

(11) bkz. 2 Bakara 6-7.

Muhammed Hamdi Yazır sözkonusu mühürlenme olayını bir Hadis-i Şerif ile açıklamaktadır. Hadis-i Şerife göre kişi bir günah işleyince kalpte bir kara leke oluşur. Günahta ısrar edince kara lekeler çoğalır ve bütün kalbi kaplar. Artık o kişi gerçeği göremez olur. Kişinin kalbi adeta mühürlenmiştir. Ama güzel davranışlar yapıldıkça da kalpteki bu kara lekeler silinir, kalp tertemiz olur.

Hamdi Yazır, bu Hadis'in ahlakta itiyad meselesini çok güzel açıkladığını söyler. Yani Güzel davranışları sürekli yaparak melek haline getirmek gerekir. Ona göre Ahlâk'ın ve dinin devamı güzel davranışların sürekli yapılarak itiyad haline gelmesiyle mümkün olur. Bu nokta terbiye meselesinin sırrıdır⁽¹²⁾.

Düşünürümüz, güzel sayılan davranışların ve dinî esasların ancak isteyerek ve benimseyerek yapıldığında değer kazanacağını da ifade eder. O, eğitimin temel esaslarından sayılabilecek olan "önce benimseme, sonra uygulama" prensibine paralel olarak açıklamalarda bulunur. Dini yaşama konusunda, önce inanıp benimseme sonra hayata uygulamanın önemine işaret ederek şöyle demektedir: "Hak dinin ayırıcı özelliği, akıl sahibi kişiyi kendi hür seçimi ile iyiliğe sevkettir. Başka bir ifade ile Hak Din zorla değil, seve seve iyilik yapan, hür iradeli insanlar yetiştiren bir terbiye kanunudur"⁽¹³⁾.

Görüldüğü gibi Hamdi Yazır dini, bir terbiye sistemi olarak algılamaktadır. Ona göre din; insanları, hür iradeleri ile seçim yapma konusunda eğiten bir kanunlar toplamıdır. Burada ortaya çıkan önemli nokta, kişinin inanarak ve isteyerek hür iradesiyle dinin emirlerini uygulamasıdır. Özetle, nasıl eğitimde bir şeyi benimseyerek uygulama önemli ve değerli ise dinde de aynı şekilde inanıp benimseyerek uygulama önemli ve değerlidir.

Hamdi Yazır; tefsirinde "Rabbu'l-Alemin" ifadesini açıklarken de âlemdeki düzene dikkat çekerek kâinatın oluşumunda da bir terbiye kanununun (yani tedricen kemâle erdirmeye prensibinin) bulunduğunu, hiç bir şeyin boş ve amaçsız yaratılmadığını, her şeyin birbiriyle uyum içinde olduğunu söyler⁽¹⁴⁾. Allah'ın varlığını ve yaratıcılığını inkâr edip, her şeyin kendiliğinden ve birdenbire oluştuğunu söyleyen bazı felsefecilerin iddialarının da yanlış olduğunu vurgular.

Değerli mütefekkirimiz Muhammed Hamdi Yazır'ın "terbiye" ile ilgili görüşlerini böylece kısa olarak açıkladıktan sonra, onun eserleriyle top-

(12) YAZIR, M.H.; a.g.e., c. 1 s. 214-215.

(13) YAZIR, M.H.; a.g.e., c. 1 s. 89.

(14) YAZIR, M.H.; a.g.e., c. 1 s. 67 v.d.

umu aydınlatma ve eğitime konusunda yaptığı hizmetler üzeride biraz durmak yerinde olur.

**Eserlerine
Eğitimci
Gözü İle
Bakış**

Daha önce de çok kısa temas ettiğimiz gibi Hamdi Yazır, yazdığı eser ve makaleleriyle ilme katkıda bulunmanın yanısıra, toplumu aydınlatmaya çalışmış, halkın dinî alandaki isabetli bilgiye olan ihtiyacını gidermeye gayret etmiştir. Bu nedenle sözlerimizin başında bu onu bir halk eğitimcisi olarak gördüğümüzü söylemiştik.

Biz, özellikle yurdumuzda yeni gelişmekte olan Din Eğitimi Bilimi'ni de genel eğitim gibi örgün ve yaygın din eğitimi olarak iki kısımda inceliyoruz. Kanaatimce Muhammed Hamdi Yazır, yaygın din eğitimi ya da başka bir ifade ile yetişkinlere yönelik din eğitimi alanında Türk toplumunun Cumhuriyet tarihi içinde yetiştirdiği önde gelen şahsiyetlerden biridir. o, daha önce de kısaca işaret ettiğimiz gibi, yazılarıyla ve eserleriyle temel dinî konulara açıklık getirmeye çalışmış, toplumu ve ilim çevrelerini aydınlatmıştır. Sebülü'r-Reşad ve Beyanu'l-Hak dergilerinde seri halinde yazdığı makaleler bu söylediklerimiz için örnek teşkil etmektedir.

Hamdi Yazır, Beyanu'l-Hak dergisinde yayınlanan "Ulûm-ı İslâmiye", "Saâdet-i Hakikiye", "İslâmiyet Hilafet ve Meşihat-ı İslâmiye" gibi makalelerinde⁽¹⁵⁾, o devirde en çok tartışmalara sebep olan dinî konularda topluma bilgi vermeye ve ışık tutmaya çalışır.

Sebülü'r-Reşad dergisinde dizi halinde yayımlanan "Hz. Muhammed'in Dini, İslâm" ve "İlhad Ne Büyük Cehalettir" isimli makaleleriyle⁽¹⁶⁾ İslâm dininin temel prensiplerini açıklamış, yanlış düşünce ve inançlara yönelenleri uyarmıştır. Hukuk alanında Mecelle ile ilgili yazıları yeni Beyanu'l-Hak dergisinde⁽¹⁷⁾ yayınlanmıştır.

Muhammed Hamdi Yazır, temel dinî konulara parmak basan bu yazılarıyla hem kendi devrinde hem de bugün halkı aydınlatan bir din âlimi ve halk eğitimcisi olarak görevini yapmaya çalışmıştır.

Düşünürümüzün en önemli eseri sayılan Had Dini Kur'ân Dili adlı tefsirini de din eğitimi açısından değerlendirmek yerinde olur. Gerek yaygın din eğitimi alanında halkın dinî konularda bilgilenmesi bakımından, gerekse yüksek öğretimde verilen din eğitimi açısından bu eser önem taşımaktadır. Çünkü Cumhuriyet tarihinde yazılmış ilk Türkçe tefsir olma

(15) BEYANU'L-HAK, sayı 3, 15, 22.

(16) SEBİLÜ'R-REŞAD, c. 17-18 ve 24.

(17) BEYANU'L-HAK, sayı 48 v.d.

özelliğine sahiptir. O devirde, bu tür Türkçe eserlerin bulunmadığı, bu tür kapsamlı bir eserin hazırlanması konusunun Millet Meclisi'nde bile tartışıldığı ve olumlu yönde karar alındığı da dikkate alınır, eserin önemi daha iyi anlaşılır. Bu eser hem halkın hem de ilahiyat alanı ile ilgili kişilerin ihtiyacını büyük ölçüde karşılamıştır.

Hamdi Yazır'ın sözünü ettiğimiz tefsiri bugün de rağbet görmektedir. Ancak burada hemen belirtelim ki, eser günümüz toplumu için dil bakımından anlaşılabilirliğini da kaybetmiştir. Bu nedenle, toplumu dinî alanda aydınlatma görevini son derece sınırlı bir ölçüde yapabilmektedir. Kanaatimizce, metninin anlamını bozmadan dilini biraz sadeleştirerek tekrar toplumumuzun ve ilim çevrelerinin hizmetine sunmak yararlı bir çalışma olacaktır. Böylece eser eskiden olduğu gibi eğitici ve aydınlatıcı fonksiyonunu daha iyi yerine getirebilecektir. Aksi halde bize göre eserin kullanılabilirliği ilahiyat çevreleriyle sınırlı kalmaya mahkûmdur. Kanaatimizce yazarın arzusu bu değildir. Çünkü Hamdi Yazır'a göre halk ile âlimler arasında uçurum olmamalıdır. Âlimler halkı eğiten insanlardır. Onların kullandıkları kelimeler ve ifadeler anlaşılır olmak durumundadır. Hamdi Yazır der ki, "*Havas ile avam birbirine yabancı olursa, o zaman cemiyet hayatındaki ahenk kaybolur*"⁽¹⁸⁾.

Nitekim Hamdi Yazır kendi devrinde âlim geçinen bazı kişilerin insanları şüphe ve karanlığa çekmek için belirsiz ve anlaşılmaz yabancı kelimeler kullandıklarını belirterek bunlara karşı uyanık olmayı öğütlemektedir⁽¹⁹⁾.

Bu ifadeler düşünürümüzün okuyucu tarafından anlaşılmaya ne kadar önem verdiğini göstermekle ve eğitimdeki "anlaşılır olma" kuralına bağlılığını ortaya koymaktadır.

Özetle Hamdi Yazır Tefsirini yazarken anlaşılır olmaya ve kullanılan kavramların izahlarını daima yapmaya çalışmıştır. Bunun yanında âyetleri ilmi edebî ve felsefi açıdan yorumlamış, toplum hayatı ile de ilgili kurarak değerlendirmeler yapmıştır. Ayrıca yanlış ve hurafe olan bazı düşünce ve inançlara da işaret ederek halkı aydınlatmıştır. Ancak yazar tabii olarak kendi devrinin dilini kullanmıştır.

Bizim bu çalışma çerçevesinde Hamdi Yazır'ın bütün eserlerini ayrı ayrı eğitim açısından değerlendirmemiz zaman alacağından sadece eserleriyle ilgili genel bir değerlendirme yapmakla ve tefsirini biraz geniş ele almakla yetindik.

(18) GÖRGÜN, Tahsin; H. Yazır'ın Görüşleri ve İlim Felsefesi, Basılmamış Lisans Tezi, A.Ü.İ.F. Ktp. Ank, 1984, s. 61.

(19) SEBİLÜ'R-REŞAD, c. 25, s. 115-117.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, çok yönlü bir âlim olan Muhammed Hamdi Yazır, dinî alanda hem halkın hem de bilim çevrelerinin kendisinden yararlandığı, topluma büyük hizmetleri olmuş bir kişidir. Ancak Onun gerçekleştirdiği hizmetlerin sürdürülmesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü sadece eski ile övünmek yeterli değildir. Bunun için de Hamdi Yazır gibi psikoloji, sosyoloji ve pedagoji gibi bilim dallarında ve felsefeden yararlanarak ilahiyat alanında yeni eserler ortaya koymak günümüzde önemli bir ihtiyaçtır. Hamdi Yazır'ın metodu ve fikirleri araştırmacılar için örnek olmalıdır. Onun metodunu kullanan ama problemlere yeni yorumlar getiren insanlara ihtiyacımız vardır. Bu tür insanlar yetiştirebildiğimiz ölçüde toplumun problemlerine çözüm önerilebilir.

Sözlerimi bitirirken Hamdi Yazır'ın metod ve fikirlerinin yapılacak yeni çalışmalara örnek olmasını diliyor, kendisini rahmetle anıyorum.

BİBLİYOGRAFYA

BEYANU'L HAK Der. Sayı: 3, 15, 22, 48. İst 1908-1912

BİLGİN, Beyza; "Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerinde" İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi IV, A.Ü.İ.F. Yay. Ankara, 1980 s. 211-217.

BİLMEN, Ömer Nasuhî; Büyük Tefsir Tarihi II, Ank. 1962

GÖRGÜN, Tahsin; H. Yazır'ın Görüşleri ve İlim Felsefesi, Basılmamış Lisans Tezi, A.Ü.İ.F. Ktb. Ank. 1984.

SEBİLÜ'R-REŞAD, C. 17, 18, 25, İst. 1337-1342.

YAZIR, Muhammed Hamdi; Hak Dini Kur'an Dili, 9 cild, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İst. 1979.